

УДК 343.21:343.26

Войтюк Тарас Романович

доктор філософії з права,
старший викладач кафедри обліку, фінансів та права
Дубенська філія

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «УКРАЇНА»

Voituk Taras

Doctor of Philosophy in Law,
Senior Lecturer at the Department of Accounting, Finance and Law
Dubno Branch of Ukraine University
ORCID: 0009-0002-5534-417X

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-8-11291

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ВІДМОВИ ВІД ВИКОНАННЯ ПРАВОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

SUBJECTIVE ASPECT OF REFUSAL TO PERFORM A LEGAL OBLIGATION IN CRIMINAL LAW

Анотація. Вступ. У статті порушено одну з актуальних проблем кримінального права – розмежування відмови від виконання правового обов'язку та бездіяльності. Такий погляд має істотне значення як для теоретичної доктрини, так і для практики кваліфікації злочинів. Відсутність чіткого правового розмежування цих понять призводить до неоднаковості судової практики та ускладнює дотримання принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності. Особливе значення в цьому контексті має аналіз суб'єктивної сторони діяння, зокрема форми вини, яка визначає ставлення особи до обов'язку діяти та наслідків бездіяльності.

Мета. Метою дослідження є з'ясування сутності суб'єктивної сторони злочину у випадках свідомої відмови від виконання правового обов'язку, а також визначення критеріїв розмежування такої відмови від бездіяльності в контексті кримінально-правової кваліфікації.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є положення Кримінального кодексу України, судової практики щодо кваліфікації злочинів, учинених шляхом бездіяльності, а також наукові праці українських і зарубіжних авторів – Ю. В. Бауліна, О. О. Дудорова, О. В. Поповича, К. Роксіна. Методологічну основу становлять формально-догматичний метод (для аналізу кримінально-правових норм), логіко-семантичний (для з'ясування змісту понять «умисел», «необережність», «відмова»), порівняльно-правовий (для зіставлення підходів до форми вини в різних правових системах), системно-структурний (для визначення місця відмови в системі злочинної поведінки) та метод аналізу судової практики.

Результати. У статті доведено, що суб'єктивна сторона злочинів з формальним складом характеризується, як правило, прямим умислом, тоді як у злочинах з матеріальним складом можлива наявність непрямого умислу або необережності. Показано, що правова кваліфікація діяння залежить не лише від факту невчинення дії, а й від вольового рішення особи та її психічного ставлення до наслідків. Розглянуто типові приклади з практики – ненадання медичної допомоги, невиклик швидкої допомоги, ненадання допомоги при ДТП – які ілюструють необхідність з'ясування форми вини для правильної правової оцінки. Також обґрунтовано значення психологічного та вольового елементів у структурі суб'єктивної сторони, що дозволяє відрізняти кримінально карану відмову від нейтральної бездіяльності.

Перспективи. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення кримінального законодавства, розроблення методичних підходів до кваліфікації злочинів, учинених шляхом бездіяльності, а також у практиці психологічної експертизи для оцінки вольового елементу. Перспективним напрямом подальших досліджень є формалізація критеріїв встановлення вини при правовій оцінці відмови від дії в умовах службового або професійного обов'язку.

Ключові слова: суб'єктивна сторона злочину, відмова, бездіяльність, умисел, необережність, правовий обов'язок, форма вини, кримінальна відповідальність, судової практика, тлумачення.

Summary. Introduction. The article raises one of the pressing issues in criminal law – the distinction between refusal to perform a legal duty and inaction. This distinction is of significant importance both for theoretical doctrine and for the practice of criminal classification. The lack of a clear legal distinction between these concepts leads to inconsistencies in judicial practice and complicates compliance with the principle of individualisation of criminal responsibility. In this context, it is particularly important to analyse the subjective aspect of the act, in particular the form of guilt, which determines the person's attitude to the duty to act and the consequences of inaction.

Purpose. The aim of the study is to clarify the essence of the subjective side of a crime in cases of deliberate refusal to fulfil a legal obligation, as well as to determine the criteria for distinguishing such refusal from inaction in the context of criminal law classification.

Materials and methods. The research materials include provisions of the Criminal Code of Ukraine, judicial practice regarding the classification of crimes committed by inaction, as well as scientific works by Ukrainian and foreign authors – Yu. V. Baulin, O. O. Dudorov, O. V. Popovich, K. Roksin. The methodological basis consists of the formal-dogmatic method (for analysing criminal law norms), the logical-semantic method (for clarifying the meaning of the concepts of “intent”, “negligence” and “refusal”), the comparative-legal method (for comparing approaches to the form of guilt in different legal systems), the systemic-structural method (for determining the place of refusal in the system of criminal behaviour) and the method of analysis of judicial practice.

Results. The article proves that the subjective side of crimes with a formal composition is usually characterised by direct intent, while crimes with a material composition may involve indirect intent or negligence. It is shown that the legal qualification of an act depends not only on the fact of non-performance of the act, but also on the volitional decision of the person and their mental attitude to the consequences. Typical examples from practice are considered – failure to provide medical assistance, failure to call an ambulance, failure to provide assistance in a traffic accident – which illustrate the need to determine the form of guilt for a correct legal assessment. The significance of psychological and volitional elements in the structure of the subjective side is also substantiated, which makes it possible to distinguish between criminally punishable refusal and neutral inaction.

Discussion. The results obtained can be used to improve criminal legislation, develop methodological approaches to the classification of crimes committed by inaction, and in the practice of psychological examination to assess the volitional element. A promising area for further research is the formalisation of criteria for establishing guilt in the legal assessment of refusal to act in the context of official or professional duties.

Key words: subjective aspect of a crime, refusal, inaction, intent, negligence, legal obligation, form of guilt, criminal liability, judicial practice, interpretation.

Постановка проблеми. Суб'єктивна сторона є обов'язковим елементом складу злочину, без якого неможлива правова кваліфікація діяння. Її значення зростає на тлі поширення злочинів, учинених шляхом бездіяльності, особливо в умовах воєнного стану чи надзвичайних ситуацій. Визначення форми вини — прямого чи непрямого умислу або необережності — забезпечує обґрунтованість кримінальної відповідальності, її індивідуалізацію та відповідність принципу справедливості.

Розмежування форм умислу при відмові від виконання обов'язку має принципове значення. Прямий умисел означає свідоме невиконання обов'язку з передбаченням і бажанням наслідків; непрямий — свідоме їх допущення без прагнення; необережність — відсутність належного усвідомлення небезпеки при наявній можливості її передбачити. Невірне визначення форми вини може призвести до помилкової кваліфікації діяння і порушення засад законності. Саме тому питання суб'єктивної сторони має бути в центрі як теоретичного аналізу, так і практичного правозастосування [3; 5].

Сучасна правозастосовна практика в Україні засвідчує істотну варіативність у кваліфікації діянь, пов'язаних із відмовою від виконання правового обов'язку. Така поведінка розцінюється по-різному — як кримінальне, адміністративне правопорушення або взагалі не вважається протиправною, що зу-

мовлено відсутністю єдиної судової доктрини щодо обсягу обов'язку діяти та критеріїв оцінки суб'єктивної сторони.

Уніфікація підходів має вирішальне значення як для забезпечення правової визначеності й передбачуваності судових рішень, так і для вироблення чітких методичних орієнтирів для органів досудового розслідування і суду. Це сприятиме запобіганню судовим помилкам і реалізації принципу рівності перед законом, що особливо актуально в умовах соціальних трансформацій і зростання значущості виконання спеціальних обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика форми вини у випадках відмови від виконання правового обов'язку є предметом постійної уваги вітчизняної та зарубіжної доктрини. В українській науці зміст суб'єктивної сторони як обов'язкового елементу складу злочину ґрунтовно висвітлено у працях Ю. Бауліна [3], О. Дудорова [5], О. Поповича [8], М. Панова [7], які підкреслюють важливість аналізу психічного ставлення особи до діяння та його наслідків при кваліфікації бездіяльності.

У зарубіжній літературі (К. Роксін [1], П. Робінсон [2]) акцент робиться на вольовому компоненті суб'єктивної сторони, зокрема при *moral omission*. Водночас, попри визнання значущості аналізу внутрішнього ставлення особи до дії, феномен відмови як окремої, свідомої та вольової форми бездіяльності

досліджено недостатньо. Наукові джерела здебільшого зосереджуються на загальному обов'язку діяти й причинному зв'язку, не виокремлюючи відмову як самостійний об'єкт. Це ускладнює правозастосування й призводить до ототожнення свідомої відмови з недбалістю або пасивністю. Подальше дослідження відмови як усвідомленої поведінки, спрямованої на невиконання обов'язку, є необхідним для вдосконалення кримінального права та практики його реалізації.

Метою статті є дослідження суб'єктивної сторони складу злочину у випадках свідомої відмови від виконання правового обов'язку, з акцентом на розмежуванні прямого та непрямого умислу й необережності. **Завдання дослідження** полягає у формуванні теоретичної моделі тлумачення суб'єктивної сторони такої відмови, з урахуванням вольових, психологічних і юридичних чинників, а також узагальненої судової практики, з метою уніфікації підходів до кримінально-правової кваліфікації діянь, вчинених шляхом бездіяльності.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є положення Кримінального кодексу України, що визначають склад злочину та форму вини у контексті вчинення діяння шляхом бездіяльності або свідомої відмови від виконання правового обов'язку; практика національних судів щодо тлумачення суб'єктивної сторони злочину у випадках невиконання обов'язків; а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема Ю. Бауліна, О. Дудорова, О. Поповича, К. Роксіна, які аналізують поняття вини, вольового аспекту та бездіяльності як форми протиправної поведінки. У процесі дослідження застосовано формально-догматичний метод для аналізу норм кримінального законодавства, логіко-семантичний — для уточнення змісту понять «умисел», «необережність» і «відмова», порівняльно-правовий — для зіставлення наукових підходів, системно-структурний — для визначення місця відмови в системі форм суспільно небезпечної поведінки, а також метод узагальнення судової практики, що дозволив виявити актуальні проблеми застосування відповідних норм на практиці. Сукупне використання цих методів забезпечило цілісність аналізу та наукову обґрунтованість отриманих висновків.

Виклад основного матеріалу. У сучасній кримінально-правовій науці суб'єктивна сторона злочину розглядається як внутрішнє психологічне ставлення особи до вчиненого та його наслідків. Її зміст залежить від типу складу злочину — формального чи матеріального, що безпосередньо впливає на обсяг вини й підстави кримінальної відповідальності. У злочинах із формальним складом відповідальність настає за сам факт діяння незалежно від наслідків, і в таких випадках ключовим є прямий умисел, який передбачає усвідомлення протиправності поведінки та бажання її вчинити [6, с. 38]. Деякі науковці заперечують можливість

існування непрямого умислу для такого складу, аргументуючи, що лише прямий умисел охоплює належний рівень усвідомлення та волі [5, с. 189].

Матеріальний склад, навпаки, передбачає настання шкідливих наслідків як обов'язкову ознаку, а отже — охоплює ставлення і до дії, і до її наслідків. Це відкриває можливість комбінування форм вини. Наприклад, особа може свідомо відмовитися від виконання обов'язку, але легковажно ставитися до можливих наслідків, що характерно для подвійної форми вини, визнаної в судовій практиці [4, с. 215].

Таким чином, суб'єктивна сторона злочинів із формальним складом характеризується стабільними ознаками: прямим умислом, усвідомленням протиправності діяння та, за потреби, наявністю мотиву чи мети. Натомість у злочинах із матеріальним складом до цього додається необхідність встановлення психічного ставлення до наслідків, що ускладнює правову кваліфікацію і вимагає глибшого аналізу поведінки. Особливо це важливо у випадках відмови від виконання правового обов'язку, яка може проявлятися як у дії, так і в бездіяльності.

У таких випадках вирішальне значення має з'ясування форми вини. Сам факт невчинення дії ще не свідчить про злочин, якщо не встановлено відповідне психічне ставлення особи. У більшості ситуацій відмова пов'язана з прямим умислом — особа розуміє наявність обов'язку, усвідомлює можливі наслідки його невиконання та бажає чи свідомо допускає їх настання. Такий підхід типовий для злочинів із формальним складом, де важливо враховувати не лише факт бездіяльності, а й мотиви — умисне ігнорування, саботаж чи байдужість [6, с. 38].

У судовій практиці можливе встановлення непрямого умислу, коли особа не бажає, але свідомо допускає настання шкідливих наслідків. Така форма вини характерна для злочинів із матеріальним складом, зокрема коли, наприклад, лікар, розуміючи смертельну загрозу для пацієнта, утримується від дій, не бажаючи, але й не перешкоджаючи настанню наслідків [4, с. 216].

У деяких випадках відмова супроводжується необережністю — коли особа не усвідомлює наслідків, хоча повинна і могла це зробити. Це стосується передусім професійної недбалості: шкода не бажана, але наслідки не передбачаються через легковажність чи самовпевненість [5, с. 187–189]. Водночас кримінальна відповідальність за необережні дії допускається лише там, де це прямо передбачено законом.

Отже, визначальним для кваліфікації є не сам факт бездіяльності, а форма вини — прямий чи непрямої умисел, або необережність. Лише чітке розмежування цих форм дозволяє правильно оцінити діяння, уникнути помилок правозастосування і забезпечити справедливості кримінального переслідування. Практичне значення таких підходів особливо помітне при аналізі конкретних справ, де оцінка внутрішнього ставлення особи є ключовою.

Одним із поширених прикладів відмови від виконання обов'язку є ненадання медичної допомоги. Коли медичний працівник усвідомлює критичний стан пацієнта, але свідомо не виконує професійні обов'язки — не з'являється на виклик або залишає особу без допомоги — така поведінка свідчить про наявність формального складу злочину. Суб'єктивна сторона тут представлена прямим умислом, оскільки особа усвідомлює як наявність обов'язку, так і можливі наслідки бездіяльності, але навмисно відмовляється діяти [4, с. 215–218].

У випадку, коли очевидцем небезпечної ситуації є особа, яка не має спеціального обов'язку, але свідомо не викликає швидку допомогу постраждалому, виникає питання наявності непрямого умислу. Водночас для кримінальної відповідальності необхідно довести наявність правового обов'язку діяти, оскільки без такого зв'язку правопорушення може бути юридично нейтральним [5, с. 178].

Нарешті, при дорожньо-транспортних пригодах, коли учасник події або свідок не надає допомоги постраждалому чи не повідомляє відповідні органи, вирішальним є мотив відмови. Якщо особа керується бажанням уникнути відповідальності чи проявляє байдужість до наслідків, це свідчить про наявність прямого або непрямого умислу. У кожному випадку необхідний комплексний правовий аналіз, що охоплює встановлення правового статусу суб'єкта, характеру його обов'язку, фактичної поведінки та форми психічного ставлення до наслідків. Саме така оцінка дозволяє точно визначити суб'єктивну сторону та забезпечити обґрунтовану кваліфікацію діяння.

У контексті кримінально-правової кваліфікації відмови від виконання правового обов'язку особливої ваги набуває судова практика, яка формує прикладні орієнтири для визначення форми вини. Для притягнення особи до кримінальної відповідальності недостатньо встановити лише факт бездіяльності — необхідним є також з'ясування ознак прямого умислу, непрямого умислу або необережності. Відповідні висновки суди формують на основі оцінки як зовнішніх, так і внутрішніх обставин, що дозволяють реконструювати психічне ставлення особи до вчиненого.

Першим критерієм, який підлягає оцінці, є наявність об'єктивного юридичного обов'язку діяти, що має бути чітко визначений у нормативному акті або посадових інструкціях. Встановлення цього обов'язку є передумовою для подальшого аналізу суб'єктивної сторони, оскільки без нього правове значення бездіяльності втрачається [3, с. 21]. Водночас суд має пересвідчитися, що особа усвідомлювала цей обов'язок на момент події, що зазвичай впливає з її службового статусу, рівня професійної підготовки чи досвіду виконання аналогічних завдань.

Другим визначальним елементом є встановлення ставлення особи до можливих наслідків відмови. У випадках прямого умислу суди враховують активні дії, які свідчать про свідоме ухилення від вико-

нання обов'язку, зокрема навмисне ігнорування викликів, залишення місця події або демонстративну відмову від взаємодії з постраждалими. Непрямий умисел ідентифікується у тих випадках, коли особа усвідомлює потенційно шкідливі наслідки, не бажає їх, але свідомо допускає їх настання, не вживаючи заходів для їх запобігання [5, с. 168].

У разі необережної форми вини особлива увага приділяється тому, чи могла особа передбачити шкідливі наслідки, але не зробила цього через недбалість або самовпевненість. Це потребує врахування рівня її професійної підготовки, специфіки стандартів поведінки в аналогічних ситуаціях і наявності об'єктивних ознак, що вказують на легковажність або недостатню обачність [8, с. 49].

Додатковими факторами, що враховуються судами при дослідженні суб'єктивної сторони, виступають показання свідків про висловлювання чи поведінку особи до і після події, аналіз внутрішньої документації, зокрема службових записів, листування або відеофіксації, а також встановлення мотивів, які могли зумовити ухилення від дії — наприклад, уникнення відповідальності чи конфлікт інтересів. Важливе значення мають також факти ігнорування сигналів тривоги, прохань про допомогу або інших проявів, що свідчать про усвідомлене невтручання в ситуацію, яка вимагала дій. Усі ці обставини дозволяють встановити комплексну картину вини і забезпечити обґрунтовану кримінально-правову кваліфікацію.

Загалом, судова практика використовує комплексний підхід до визначення форми вини, що включає правовий аналіз обов'язку, фактичних дій або бездіяльності, а також оцінку психічного стану особи через зовнішні прояви. Такий підхід дозволяє уникати формалізму та забезпечує індивідуалізацію кримінальної відповідальності.

Однією з ключових передумов правильного тлумачення відмови від виконання правового обов'язку є аналіз психологічного та вольового елементів суб'єктивної сторони злочину. Вони дають змогу не лише формально зафіксувати наявність умислу чи необережності, а й розкрити справжню мотивацію та внутрішнє ставлення особи до правопорушення.

Психологічний елемент охоплює інтелектуальну сферу: усвідомлення особою факту існування обов'язку, змісту власної бездіяльності та можливих наслідків. Відмова від виконання обов'язку не може вважатися кримінально караною, якщо особа не розуміє наявності такого обов'язку або перебуває в умовах, що виключають усвідомлення — наприклад, у стані сильного психоемоційного потрясіння чи введення в оману. Таким чином, без повноцінного інтелектуального усвідомлення власної поведінки говорити про кримінальну відповідальність неможливо [3, с. 14].

Не менш важливою є вольова компонента, яка полягає у спрямованості волі на невиконання дії.

У разі прямого умислу вольовий елемент виявляється в активному рішенні утриматися від дії, навіть попри усвідомлення можливих негативних наслідків. У випадку непрямого умислу — у свідомому допущенні цих наслідків через байдужість або пасивність. Саме вольова складова дає змогу відмежувати умисну відмову від вимушеної бездіяльності, спричиненої страхом, фізичною неможливістю або зовнішніми обставинами [5, с. 166].

Психологічний і вольовий елементи у своїй сукупності формують підґрунтя для інтерпретації поведінки особи як злочинної або такої, що не підлягає кримінальній відповідальності. Наприклад, особа, яка утрималася від дії внаслідок паніки або шокowego стану, формально може виглядати як така, що свідомо відмовилась від виконання обов'язку. Однак за відсутності вольового наміру така поведінка не повинна кваліфікуватися як злочин.

Отже, **тлумачення відмови від виконання обов'язку без врахування внутрішньої психіки суб'єкта є юридично поверховим і потенційно несправедливим.** Саме тому в науковій літературі та судовій практиці постійно наголошується на необхідності **індивідуалізованого підходу**, заснованого на аналізі не лише зовнішніх фактів, а й внутрішньої структури умислу — що є одним з наріжних каменів сучасної доктрини кримінального права [8, с. 91].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження підтверджує, що суб'єктивна сторона відмови від виконання право-

вого обов'язку у кримінальному праві має складну, багаторівневу структуру, де вирішальну роль відіграють форма вини, а також психологічний і вольовий елементи. Зокрема, правильне розмежування прямого і непрямого умислу, а також недбалості та самовпевненості, є основою для справедливої правової кваліфікації поведінки суб'єкта. За відсутності врахування внутрішнього ставлення особи до наслідків її бездіяльності зростає ризик формального застосування кримінального закону без врахування специфіки ситуації.

У сучасній судовій практиці простежується зростаюча увага до індивідуалізованого підходу при оцінці суб'єктивної сторони злочину, однак досі не сформовано єдиного методологічного підходу до з'ясування внутрішнього психічного ставлення особи у випадках відмови. Це свідчить про необхідність подальшого наукового осмислення цього питання. Перспективним напрямом майбутніх досліджень є поглиблення аналізу змісту обов'язку діяти у різних правових контекстах, зокрема в сфері публічної безпеки, медицини та службової діяльності, а також удосконалення механізмів доведення умислу чи необережності через аналіз поведінки особи до, під час і після правопорушення.

Таким чином, розгляд суб'єктивної сторони як внутрішньої основи злочинної відмови є важливим для забезпечення правової визначеності та справедливості в кримінальному судочинстві, що обумовлює подальшу актуальність дослідження даної проблематики.

Література

1. Jareborg N. Criminalization as Last Resort (Ultima Ratio). *Ohio State Journal of Criminal Law*. 2005. Vol. 2, No. 2. P. 524–525.
2. Robinson P. H., Darley J. M. Justice, liability, and blame: community views and the criminal law. Boulder: Westview Press, 1995. 246 p.
3. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2020. 324 с.
4. Ботякова В. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення ненадання допомоги хворому медичним працівником. *Кримінальне право*. 2020. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.48>.
5. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
6. Замахін А. Л. Особливості суб'єктивної сторони неподання суб'єктом декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80(2). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.5>.
7. Панов М. І. Диференціація кримінальної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право. 1064 с.
8. Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П. Кримінальне право України. Частина 1. Чернівці : ЧЮІ НУ «ОЮА», 2022. 182 с.

References

1. Jareborg, N. (2005). Criminalization as Last Resort (Ultima Ratio). *Ohio State Journal of Criminal Law*, vol. 2, no. 2, pp. 524–525.
2. Robinson, P. H., Darley, J. M. (1995). *Justice, liability, and blame: community views and the criminal law* [Justice, liability, and blame: community views and the criminal law]. Boulder: Westview Press, 246 p.

3. Baulin, Yu. V. (2020). *Fundamentalni problemy kryiminalnoi vidpovidalnosti* [Fundamental Problems of Criminal Liability]. Kharkiv: Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho, 324 p. [in Ukrainian].
4. Botiakova, V. (2020). Subiektyvna storona kryiminalnoho pravoporushennia nenadannia dopomohy khvoroho medychnym pratsivnykom. *Kryriminalne pravo* [Criminal Law]. no. 7. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.48> [in Ukrainian].
5. Dudorov, O. O., Khavroniuk, M. I. (2014). *Kryriminalne pravo* [Criminal Law]. Kyiv: Vaite, 944 p. [in Ukrainian].
6. Zamakhin, A. L. (2023). Osoblyvosti subiektyvnoi storony nepodannia subiekptom deklaruvannia deklaratsii osoby, upovnovazhenoi na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law]. issue 80(2). doi: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.5> [in Ukrainian].
7. Panov, M. I. (2016). *Dyferentsiatsiia kryiminalnoi vidpovidalnosti* [Differentiation of Criminal Liability]. In: *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*, vol. 17: Kryriminalne pravo. Kharkiv: Pravo, 1064 p. [in Ukrainian].
8. Popovych, O. V., Tomash, L. V., Latkovskiy, P. P. (2022). *Kryriminalne pravo Ukrainy. Chastyna 1* [Criminal Law of Ukraine. Part 1]. Chernivtsi: ChUI NU "OYuA", 182 p. [in Ukrainian].